

पथ्याप

महत्तमपथ्यम् ।

रतम् । खेदः । अमः । तैलम् । गुर्वन्नम् । क्रोधः । आतपः । दुष्टान् । दुष्टपवनः । विरुद्धाशनम् । निव्यावः । आनूपशाकम् । लवणम् । विषमाशनम् । कटु । अन्नम् । वेग-
रोधः ॥ * ॥

अथ चुद्रोगे पथ्यापथ्यम् । यथा,—
चुद्रोगेषु सर्वेषु नानारोगाणुकारिषु ।
दोषान् दुष्टानवस्थाञ्च निरीक्ष्य मतिमान् भिषक् ।
तस्य तस्य च रोगस्य पथ्यापथ्यानि सर्वशः ।
यथादोषं यथादुष्टं यथादृष्टञ्च कल्पयेत् ॥ * ॥

अथ सुखरोगे पथ्यम् ।

खेदः । विरेकः । वमनम् । गण्डूषः । प्रतिसार-
णम् । क्वलः । अक्षसुतिः । नखम् । घूमः ।
श्लेष्मिककर्मणी । लण्घनम् । यवः । सुन्नः ।
कुलत्थः । जाङ्गलरसः । दृष्टप्रोक्षी । कार-
वेक्षम् । पटोलम् । बालमूलकम् । कर्पूरनीरम् ।
ताम्बूलम् । तमासु । खदिरः । घृतम् । कटु ।
तिक्तम् ॥ * ॥

सुखरोगे अपथ्यम् ।

दन्तकाष्ठम् । स्नानम् ॥ अन्नम् । मत्स्यः ।
आनूपामिषम् । दधि । चीरम् । गुडः ।
मांसम् । रुचान्नम् । कठिनाशनम् । अधो-
मुखशयनम् । गुरु । अभिष्यन्दकारि । दिवा-
निद्रा ॥ * ॥

अथ कर्णरोगे पथ्यम् ।

खेदः । विरेकः । वमनम् । नखम् । घूमः ।
सिराश्वघः । गोघूमः । शालिः । सुन्नः । यवः ।
प्रतनहविः । लावः । मयूरः । हरिणः ।
तित्तिरिः । वनकुक्कुटः । पटोलम् । शिग्रु ।
वार्त्ताकुः । सुनिषस्यम् । कठिणकम् । रसायन-
द्रव्यम् । जलचर्यम् । अभाषणम् ॥ * ॥

कर्णरोगे अपथ्यम् ।

विरुद्धाशनम् । वेगरोधः । प्रजल्पनम् । दन्त-
काष्ठम् । शिरःस्नानम् । अवायः । श्लेष्मलम् ।
गुरु । कण्डूयनम् । तुषारः ॥ * ॥

अथ नासारोगे पथ्यम् ।

निर्व्यातनिलयस्थितिः । प्रगाढोष्णीषधारणम् ।
गण्डूषः । लङ्घनम् । नखम् । घूमः । कर्हिः ।
सिराश्वघः । कटुचूर्णं नासारन्ध्रं निःक्षिप्य त्रिः ।
प्रवेशनम् । खेदः । खेहः । शिरोऽभ्यङ्गः ।
पुराणा यवशालयः । कुलत्थसुन्नयोर्वूषः ।
आम्यजाङ्गलजा रसाः । वार्त्ताकुः । कुलकम् ।
शिग्रु । कर्कोटः । बालमूलकम् । लशुनम् ।
दधि । तमासु । वारुणी । कटुचयम् । कटु ।
अन्नम् । लवणम् । स्निग्धम् । उष्णम् । लघु-
भोजनम् ॥ * ॥

नासारोगे अपथ्यम् ।

विरुद्धाशनम् । दिवास्वप्नः । अभिष्यन्दि । गुरुणि ।
स्नानम् । क्रोधः । श्लेष्मन्त्रवाध्यानां वेगधार-
णम् । शोकः । द्रवम् । भृशपथ्या ॥ * ॥

पथ्याप

अथ नेत्ररोगे पथ्यम् ।

आस्रोतनम् । लङ्घनम् । अञ्जनम् । खेदः ।
विरेकः । प्रतिसारणम् । प्रपूरणम् । नखम् ।
अष्टङ्मोचः । श्लेष्मिक्रिया । लेपनम् । आन्य-
पानम् । सेकः । मनोनिर्वृतिः । अङ्घ्रिपूजा ।
सुन्नः । यवः । लोहितशालिः । लावः । मयूरः ।
वनकुक्कुटः । कूर्मः । कुलिङ्गः । कपिञ्जलः ।
कौम्भं हविः । वनकुलत्थयूषः । पेया । विलपी ।
लशुनम् । पटोलम् । वार्त्ताकुः । कर्कोटकः ।
कारवेक्षम् । नवीनमोचम् । नवमूलकम् । पुन-
र्नवा । मार्कवः । काकमाची । पत्तूरशाकम् ।
कुमारिका । द्राक्षा । कुसुम्बुरु । माणिमन्थम् ।
लोधम् । वरा । चौद्रम् । उपानहौ । नारी-
पयः । चन्दनम् । इन्दुखण्डम् । तिक्तम् । लघु ॥

नेत्ररोगे अपथ्यम् ।

क्रोधः । शोकः । मैथुनम् । अशुवायुविषम-
निद्रावमीनां वेगरोधः । रुन्धेक्षणम् । दन्त-
विघर्षणम् । स्नानम् । निशामोचनम् । आतपः ।
प्रजल्पनम् । कर्हन् । अन्नपानम् । मधूक-
पुष्पम् । दधि । पत्रशाकम् । कठिणम् ।
पिण्याकः । विरुद्धकम् । मत्स्यः । सुरा ।
अजाङ्गलमांसम् । ताम्बूलम् । अन्नम् । लव-
णम् । विदाहि । तीक्ष्णम् । कटु । उष्णम् ।
गुर्वन्नपानम् ॥ * ॥

अथ शिरोरोगे पथ्यम् ।

खेदः । नखम् । घूमपानम् । विरेकः । लेपः ।
कर्हिः । लङ्घनम् । शीर्षवस्तिः । रक्तोन्मुक्तिः ।
वह्निकर्म । उपनाहः । जीर्णसर्पिः । शालिः ।
वह्निकः । यूषः । दुग्धम् । घन्वमांसम् । पटो-
लम् । शिग्रु । द्राक्षा । वास्तुकम् । कारवेक्षम् ।
आम्रम् । धात्री । दाडिमम् । मातुलुङ्गम् ।
तैलम् । तक्रम् । काञ्जिकम् । नारिकेलम् ।
पथ्या । कुलम् । भृङ्गराजः । कुमारी । सुस्तः ।
उशीरम् । चन्द्रिका । गन्धसारः । कर्पूरम् ॥ * ॥

शिरोरोगे अपथ्यम् ।

चवजृम्भस्त्रवासान्निद्राविहानां वेगधारणम् ।
अञ्जनम् । दुष्टनीरम् । विरुद्धाशनम् । सल्वविन्ध्य-
सरिज्जलम् । दन्तकाष्ठम् । दिवानिद्रा ॥ * ॥

अथ स्त्रीरोगे पथ्यापथ्यम् ।

यत्पथ्यं यदपथ्यञ्च रक्तपित्तेषु कौर्तितम् ।
प्रदरेषु यथादोषं तत्तन्नारी भजेत्तज्जेत् ॥
वातधाधिमतां पथ्यमपथ्यञ्च यदीरिम् ।
योनिव्यापत्सु सर्वानु तद्विदाञ्च यथामलम् ॥ * ॥

अथ गर्भिणीपथ्यम् ।

शालिः । वह्निकः । सुन्नः । गोघूमः । लाजशक्तः ।
नवीनीतम् । घृतम् । चीरम् । रसाला । मधु ।
शर्करा । पनसम् । कदलम् । धात्री । द्राक्षा ।
अन्नम् । खादु । शीतलम् । कस्तूरी । चन्दनम् ।
माला । कर्पूरम् । अरुलेपनम् । चन्द्रिका ।
स्नानम् । अन्नम् । भृङ्गश्या । हिमानिलः ।
सन्तर्पणम् । प्रियवाक् । मनोरमविहारः । प्रिय-
ङ्गराजपानम् ॥ * ॥

पथ्याप

३८

गर्भिण्या अपथ्यम् ।

खेदम् । वमनम् । चारः । कलहः । विषमा-
शनम् । असात्म्यम् । नक्तसंचारः । चौर्धम् ।
अप्रियदर्शनम् । अतिव्यायः । आयासः । भारः ।
गुरुप्रावरणम् । अकालजागरणं खप्रश्च ।
कठिनोत्कटासनम् । शोकः । क्रोधः । भयम् ।
उद्देगः । अह्वा । वेशविधारणम् । उपवासः ।
अश्वगमनम् । तीक्ष्णोष्णगुरुविष्टभिभोजनम् ।
नक्तम् । निरशनम् । श्वभक्ष्यपक्षयम् । मद्यम् ।
आमिषम् । उत्तानशयनम् । स्त्रीयामनीषि-
तम् ॥ * ॥

अष्टममासमारभ्य गर्भिण्या अपथ्यं यथा,—
तथा रक्तसुतिं शुद्धिं वस्त्रमायासतोऽश्मात् ।
एभिर्गर्भः सवेदामः कुचौ शुष्यन्म्रियेत वा ॥
भजेन्न नित्यं तिक्तान्कटूषणकषायकान् ।
वातलैश्च भवेद्गर्भः कुजाम्बुजङ्गवामनः ॥
पित्तलैः खलती पिङ्गः श्वित्री पङ्गः कफात्मभिः ।
अपथ्यमिदमुद्दिष्टं गर्भिणीनां महर्षिभिः ॥ * ॥

अथ प्रसूतायाः पथ्यम् ।

लङ्घनम् । नृदुखेदः । गर्भकोष्ठविशोधनम् ।
अभ्यञ्जनम् । तैलपानम् । कटुतिक्तोष्णसेवनम् ।
दीपनम् । पाचनम् । मद्यम् । पुराणवृष्टि-
शालयः । कुलत्थः । लशुनम् । शिग्रु । वार्त्ताकुः ।
बालमूलकम् । पटोलम् । मातुलुङ्गम् । ताम्बू-
लम् । दाडिमद्वयम् । श्लेष्मानिलन्नानि । सप्ता-
ह्यात् परं किञ्चित् दृढ्यम् । द्वादशाह्यात् परं
आमिषम् । सप्तमासात् परं आहारादियन्त-
त्यागः ॥ * ॥

प्रसूताया अपथ्यम् ।

अमः । नखम् । रक्तसुक्तिः । मैथुनम् । विषमा-
शनम् । विरुद्धाशनम् । वेगरोधः । असात्म्यम् ।
अतिभोजनम् । दिवानिद्रा । अभिष्यन्दि । वि-
ष्टम्भि गुरुभोजनम् ॥

रुतिकाख्ये रोगेषु वातश्लेष्मोचितानि च ।
तत्तद्रोगानुक्त्ये न पथ्यापथ्यानि निर्दिशेत् ॥ * ॥

अथ बालरोगे पथ्यापथ्यम् ।

नृणां चरादिषु यत् पथ्यापथ्यं बालानामौचि-
त्यात् तद्विधेयम् । मन्दाग्नौ 'यत् पथ्यापथ्यं'
बालानां पारिगर्भिके तद्विधेयम् । आगन्तुको-
न्मादिनां यत् पथ्यापथ्यं बालानां ग्रहरोमिणां
तद्योच्यम् ॥ * ॥

अथ विधरोगे पथ्यम् ।

अरिष्टावन्धनम् । मन्त्रक्रिया । कर्हिः । विरे-
चनम् । रुच्यम् । शोणितोत्प्लवः । परिवेकः ।
अवगाहनम् । हृदयावरणम् । नखम् । अञ्ज-
नम् । प्रतिसारणम् । उत्कर्तनम् । प्रघमनम् ।
प्रलेपः । वह्निकर्म । उपधानम् । प्रतिविषम् ॥
धूपः । संज्ञाप्रबोधनम् । शालिः । वह्निकः । कोर-
दूषः । प्रियङ्गुः । सुन्नः । हरेणुः । तैलम् । सर्पिः ।
शिखितित्तिरिलावेगोधाखुखाविदामिषम् ।
वार्त्ताकुः । कुलकम् । धात्री । निव्यावः । तण्डु-
लीयः । मधुकपर्णी । जीवन्ती । सुनिषस्यम् ॥